ЗЯМА

Я давно розгубив їх — завзятих, відважних, молодих...

Пішли у ніч, а чи дійшли до ранку — не знаю.

Тепер я часто згадую їх, згадую глухе повітове місто, і передо мною, як живий, виростає Зяма.

І коли на дворі осіння моква, а над будинками промерзло тріпочуться прапори, я чомусь так ясно бачу це далеке місто, бачу, як по смітниках бродить з патичком у руках стара Рухеле й тоненьким голоском одноманітно виспівує:

— Ти же, моя Зя-а-мочка ... Ти же, моя лю-у-бочка...

Так вона заспівала другого дня після арешту Зями, і з того часу ніхто від неї нічого іншого не чув.

Зяму я знав з дитинства. Тоді ще, пригадую, його на вулиці дражнили "цицькуном", і нам, урвихвостам, чимало перепадало від його матері. Був я з ним дуже близько, бо ми разом училися на бляхарів, і, пам'ятаю, хоч п'яний майстер часто гладив його очкуром, але Зяма ніколи не протестував і не плакав, — лише низенько-низенько схиляв свою голову в паршах. Незабаром він покинув майстра, покрутився ще з півроку попихачем у місцевій голярні і кінець-кінцем став учнем поважного повітового музики Герша Крома.

Знав я його й пізніше, за часів дійшлості, коли Зяма в місцевому оркестрі вів уже першу скрипку й коли стара Рухеле всім сусідам вуха протрубила своїм талановитим сином.

У нас в гуртку його любили, як гарного товариша, поважали, як найкращого серед нас знавця теорій революційних і тільки одного не могли йому вибачити — його лякливості. У всіх чомусь склалася думка, що він боягуз.

Про це відверто не говорилося, але серйозних справ йому не доручали.

І раптом на одному засіданні Зяма запротестував. Він уперто домагався, щоб справу з літературою було доручено тільки йому.

Тоді хтось із товаришів пожартував:

— Зямка, голубе, як же ти підеш? Ти ж собак боїшся...

Пам'ятаю, Зяма зразу зчервонів, рвонувся, наче до бійки, а потім, незручно втягнувши шию й пустивши очі долі, тихо сказав:

— Нічого... Нічого...

Це зробило вплив: він завжди був витримано-спокійний, і ніхто від нього такої витівки не чекав. Пробували підійти з іншого боку, але Зяма був непохитний. Він дав нам такі ґрунтовні, переконуючі докази, так розсудливо довів необхідність його участі, що врешті більшість погодилася з ним.

Зяма щасливо посміхнувся:

— Нічого... Нічого ...

А через кілька днів ми, як ті горобці з-під стріхи, пурхнули на всі боки.

Ми тоді були ще надто молоді, і надто несподівано все це сталося. Бо ж кому на думку спало б, що Зяма, тихенький, худорлявий музикант, Зяма-боягуз, попавши з агітками до рук городовика, міг вихопити в цього городовика нагана й стріляти в нього?

Зяму заарештували.

Згодом, пізньої осені, я потай переходив через повітове місто. Був сірий день — повітове місто, розкисаючи на дощі, зовсім принишкло, наїжилося, наче ждало в тривозі, що ось-ось по головних вулицях лавою потече тванюка.

І тоді на задвір'ях я бачив Зямину матір. Вона бабралась патичком у калюжі й тихенько виспівувала:

— Ти ж, моя Зя-а-мочка... Ти ж, моя лю-у-бочка...

Я підійшов, спитав, але на мій голос вона й головою не хитнула.

Так назавжди й лишилося: сірий день, дощова пилюга за вітром і стара Рухеле над калюжею з патичком у руках...

Промайнули літа...

На півночі вщухало, а на Україні якраз розгоралося. Буремно йшов запізнений Жовтень, смолоскипом розмахував, розкидав заграви.

Курявою дні...

І тоді якраз випадково зустрілися ми з Зямою.

Я не пізнав. Розхристана, сутула постать, обличчя густо заросло, а в очах замість колишньої спокійної зосередкованості — неспокійні вогники завзяття.

— Ну, що? — знічевив я від радості.

Він заморгав очима й так само, як колись, тихо відповів:

— Нічого...

Кілька хвилин ми стояли, мов укопані.

Наче ні тюрми, ні заслання не було, наче це було в далекому повітовому місті кілька років тому, і лише хтось із товаришів пожартував з худорлявого боягуза-музики.

— Зямка! — не втерпів я, широко розмахнувши руками.

— Ти... жулик... — ніжно-схвильовано потягнувся він до мене — все, що міг він тоді сказати.

Згадали колишнє. Про матір він ще нічого не знав. Я не хотів його вражати й завдав йому трохи брехні:

— Бачив якось... Живе помаленьку... Все сподівається...

У Зями ледве помітно затремтіла спідня губа, і, незграбно обмацуючи ґудзики на своїй шинелі, він перевів погляд у даль. Потім раптово здригнувся, повернувся до мене й рішуче сказав:

— Слухай! Будьмо завжди вкупі.

Я стиснув йому руку.

Курявою знялися дні... Чи дні, чи ночі — все шкереберть, не розбереш.

Нас, п'яних від радості, від повстанського чаду, закрутило в червоному вирі, потаскало бистрою повіддю. Ген тріщали корчі в берегах, розмивало, розкидало береги, трощило перепони, греблі, гребельки — з дороги, під ноги!..

— Симфонію, ух, яку симфонію писать! — усміхався захоплено Зяма.

І одного разу кинуло нас цепом уздовж залізниці.

Йшов бій.

Зяма був віддаля й не бачив, що я, легко ранений в ногу, пошкандибав з товаришем до найближчої будки.

Мені ледве встигли промити рану, як густо зацокотіло над дахом, і в розбите віконце було видко, що наші відходять.

— Швидше! — хапаючи до рук рушницю, гаркнув я на товариша й стару сторожиху, що якимся драптям обмотували мені ногу.

І в цей час раптом шаснули двері, а на порозі виріс блідий Зяма.

— Ти? — крикнув він несамовито і, націляючись просто на мене, скомандував:

— Кинь зброю!

Я розгубився... Бахнув постріл. Посипалась штукатурка, і я мимохіть підніс руки д'горі.

— Ти! — визвірився він, переступаючи через зомлілу сторожиху, але, глянувши на мою ногу, винувато заморгав очима.

— Зямка, ти що?..

— Вибач... Я думав... що ти сховався, — і болісно провів рукою по мокрому від поту обличчі.

— Як же ти міг? Ти ж мене знаєш?

— А чорт його знає... — ніяково сказав, ховаючи очі, і півголосом додав: — Тепер і батькові не повіриш...

Летіли вогненною завірюхою дні і ночі, дні і ночі — спотикалися, перекидалися, падали й знову летіли ...

Стогоном земля...

Була ніч, якої не забути...

Земля гула, хиталася під ногами, а над нашими головами та над містом невпинно й розлютовано ухало.

Ворог тоді не жартом завзявся. В наших руках ще лишалося передмістя, а йому — чи попіл, чи руїни, на день чи на годину — йому було все одно, аби здобути. І численно насувалися нові й нові контр-загони, обходили з боків, стискали смертельним колом.

Ми лежали в рові, поруч із Зямою, механічно припадаючи до прикладів розпечених рушниць, і тоді він попросив мене:

— Коли б щось... то матері не кажи... Хай сподівається...

Зяма наче знав, бо як тільки ми знялися до відступу, гвинтівка випорснула з його рук, і він поліз окарач.

— Зямка, що тобі?

— Груди... — простогнав Зяма.

Я підскочив, силоміць кинув його на першу стрічну тачанку, але на звороті коні враз брязнули копитами, і тачанка перекинулась.

Ми стикнулися з лівим крилом ворога. Рота, відстрілюючись, одходила далі. Треба було поспішати, щоб уникнути пастки.

І в цей час Зяма несамовито окрикнув мене.

Я на хвилинку зупинився, нагнувся. Переді мною затряслось скалічене жахом обличчя, а з уст белькотіло хрипіння:

— Убий мене!.. Щоб не мучився...

Я відхитнувся.

— Убий мене... Живим не хочу... Я — жид... Вони жидів живими не беруть...

І коли я одбіг кілька кроків, знову заверещало ззаду. Оглянувся — за мною слідком, як пес, окарач плазував Зяма й стогнав:

— Убий мене... Убий мене...

Наш цеп був далеко. Численний ворог завзято насідав з правого флангу, і купці повстанців, що незмінно змагалися другу добу, вже було не до ранених.

Ми вдвох лишалися у перехресному вогні.

Думки стрибнули, розсипались — не збереш.

Що робити?

А він обхопив мої коліна, і в серце гостро впинався уже несвідомий, дикий хрип агонії:

— Убий мене... Убий мене...

Тоді я рішуче стиснув курок.

— Так!

І вогненна нитка пришила його до землі.

Харків, 1924 р.